

ИСТОРИЧЕСКИ

2006
ГОДИНА
ШЕСТДЕСЕТ И ВТОРА

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ НА
НАУКИТЕ

ПРЕГЛЕД

(1-2)

**ИЗДАНИЕ
НА ИНСТИТУТА ПО ИСТОРИЯ
ПРИ БЪЛГАРСКАТА
АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

2006 г.

ГОДИНА LXII
КНИЖКА 1–2

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Г. Марков (главен редактор),
Кр. Шарова (зам. главен редактор),
Л. Любенова, Ил. Илиев, К. Косев,
О. Маждракова, С. Пинтев,
А. Запрянова, Г. Никова,
Е. Вечева, А. Димитров

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА:

Институт по история при БАН
София – 1113
ул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17
Телефон: 979–29–14
<http://www.ipregled.hit.bg>
E-mail: ipregled@ihist.bas.bg

Редакционна обработка:

А. Василева-Якимова

Превод на резюмета:

Яна Василева

Предпечатна подготовка:

Кр. Анастасов, Р. Прахова

Формат 70x100/16 Печатни коли 15

Тираж 400

СЪДЪРЖАНИЕ

Статии и съобщения

- Г. Граматиков – Производството и
търговията с ориз в българските земи
през XV–XIX век 3
- В. Рачева – Руската политика и българ-
ската идея за политическа автономия
в някои изяви на емиграцията от
първата половина на XIX в. 44
- И. Гешева – Тодор Бурмов и първото
българско правителство
(5 юли – 24 ноември 1879 г.) 67
- С. Славов – Финансовото и военното
подпомагане на ВМОРО от българските
правителства (1903–1908). Измерения,
характер и проблеми 80

Извори

- Н. Котев, А. Ташева – Някои неизвестни
свидетелства и документи за Съветско-
Афганистанската война 1979–1989 г. 107

Рецензии и отзиви

- И. Г. Илиев – Илия Талев. Български
„Предренесанс“. Митове и реалност.
София, Изд. „Ибис“, 2005. 176 с.; 132
черно-бели и 8 цветни илюстрации 151
- Д. Чешмеджиев – Една различна книга
(Иван Билярски. Покровители на
Царството. Св. цар Петър и св. Парас-
кева-Петка. София, Изд. „Булвест АД
Вулкан-4“, 2004. 112 с. 154
- Р. Панова – Авторски колектив. Сред-
новековните граници. Концепции и
практики. Ашгейт, Кеймбридж, 2002 167
- Н. Неделчев – Николай Панайотов.
Еврейте и юдаизмът. Началото
на човешката история преди 7000
години. Собствена научна теория
за генезиса. София, 2002. 392 с. 178
- В. Бонева – Авторски колектив.
Проблеми на Възраждането
в Югоизточна България. Т. 1. Варна,
Книгоиздателство „Зограф“, 2003. 160 с. ... 183
- В. Танкова – Йордан Колев.
Константин Величков. Реформаторът
на българското образование. Пазар-
джик, Изд. „Беллопринт“, 2005. 143 с. 187
- В. Николова – Авторски колектив. Кон-
стантин Величков и неговото време.
Сборник доклади от Национална научна
конференция, посветена на 150-годишни-

ната от рождението на Константин Величков. Пазарджик, 2005. 208 с.	192
<i>П. Д. Пенчев</i> – Дневници на Учредителното събрание от 1879 г. Състав. и коментар Веселин Методиев. София, Институт „Разум“, ИК „Гутенберг“, 2004. 371 с.	196
<i>М. Иванов</i> – Иван Илчев. Междено време. Или българинът между две столетия. С., ИК „Колibri“, 2005. 336 с.	202
<i>Л. Огнянов</i> – Владимир Мигев. Пражката пролет '68 и България. С., Изток-Запад, 2005. 307 с.	206
<i>В. Мигев</i> – Иван Хаджийски. Дупнишките писатели през ХХ в. Дупница, 2003. 300 с.	209
<i>И. Марчева</i> – Международно списание за хуманитарни и социални науки „Восточноевропейские исследования“ (Источноевропейски изследвания). Руска академия на науките, 2005, № 1-2. с.	211
Преглед	
<i>Б. Нягулов</i> – Кръгла маса „Историческата наука в България – състояние и перспективи“ (По повод анкетното проучване „Историци за историята“)	216
<i>С. Янева, И. Танчев</i> – Институтът по история през 2005 г.	228
<i>Хроника</i>	236
C O N T E N T S	
Articles and Reports	
<i>G. Gramatikov</i> – Rice Production and Trade in Bulgarian Lands in the 15 th –19 th Century ...	43
<i>V. Racheva</i> – Russian Policy and the Bulgarian Idea of Political Autonomy in a Number of Activities of the Emigration in the First Half of the 19 th Century	66
<i>Y. Gesheva</i> – Todor Burmov and the First Bulgarian Government (5 May – 24 November 1879)	79
<i>S. Slavov</i> – Financial and Military Aid for IMARO by the Governments of Bulgaria (1903–1908). Aspects, Characteristics and Problems	106
Sources	
<i>N. Kotev, A. Tasheva</i> – Unknown Documentary Evidence and Documents of the War between the Soviet Union and Afghanistan (1979–1989). Annotated Bibliography	150

Surveys and References

<i>I. G. Iliev</i> – Iliya Talev. Bulgarian “Pre-Revival”. Myths and Reality. “Ibis” Publishing House, Sofia, 2005. 176 pp., 140 illustrations	151
<i>D. Cheshmedjiev</i> – Ivan Bilyarski. Patrons of the Kingdom. St. Tsar Petar and St. Paraskeva-Petka. Sofia, 2004	154
<i>R. Panova</i> – Panel of Authors. Medieval Borders: Conceptualization and Convention. Ashgate, Cambridge, 2002	167
<i>N. Nedelchev</i> – Nikolay Panayotov. Jews and Judaism. The Beginning of Human History 7000 Years Ago. A Scholarly Theory of Genesis. Sofia, 2002. 392 pp.	178
<i>V. Boneva</i> – Panel of Authors. Problems of the Revival in South-Eastern Europe. Vol. 1, Varna. “Zograph” Publishing House, 2003. 160 pp.	183
<i>V. Tankova</i> – Yordan Kolev. Konstantin Velichkov. The Reformer of Bulgarian Education. Pazardjik, “Beloprint” Publishing House, 2005. 143 pp.	187
<i>V. Nikolova</i> – Konstantin Velichkov and His Time. National Scholarly Conference Dedicated to the 150 th Anniversary of Konstantin Velichkov’s Birth. Pazardjik, 19–20 May 2005	192
<i>P. D. Penchev</i> – Diaries of the Constituent Assembly from 1879. Compiled and Annotated by Vesselin Metodiev. Sofia, “Gutenberg” Publishing House, 2004. 371 pp.	196
<i>M. Ivanov</i> – Ivan Ilchev. Transitional Times. Or the Bulgarian between Two Centuries. Sofia, “Colibri” Publishing House, 2005. 336 pp.	202
<i>L. Ognyanov</i> – Vladimir Mige v. The Prague Spring of 1968 and Bulgaria. Sofia. “Iztok-Zapad” Publishing House, 2005. 307 pp.	206
<i>V. Mige v</i> – Ivan Hadjiyski. Dupnitsa’s Writers in the 20th Century. Dupnitsa, 2003. 300 pp.	209
<i>I. Marcheva</i> – International Journal of Humanities and Social Sciences “Восточноевропейские исследования” (Eastern-European Research). Russian Academy of Sciences, № 1–2, 2005	211
Review	
<i>Bl. Nyagulov</i> – “Historical Science in Bulgaria - Present Condition and Future Perspective” Round Table on the occasion of the inquiry research “Historians about History”, Sofia, 23–24 November 2005	216
<i>S. Yaneva, I. Tanchev</i> – Institute of History at Bulgarian Academy of Sciences – 2005	228
<i>Chronicle</i>	236

РУСКАТА ПОЛИТИКА И БЪЛГАРСКАТА ИДЕЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКА АВТОНОМИЯ В НЯКОИ ИЗЯВИ НА ЕМИГРАЦИЯТА ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

Ваня Рачева

Настоящото изложение осветлява само рамките и параметрите, в които би могъл да се изследва проблемът за руската външна политика и българските идеи и проекти за автономия до средата на XIX в. За фактологическа краткост се разглеждат само отделни примери от политическите изяви на българската емиграция.

Първата половина на интересния и бурен XIX век носи някои характерни белези, които могат да бъдат обобщени накратко. Това е времето на доизграждане и практическо развитие на руската доктрина по Източния въпрос с оглед международните отношения и интересите на останалите европейски велики сили. Въпросът за статута на Проливите от геополитически проблем за отбрана на южната руска граница се превръща в основна стратегическа и външнополитическа цел на Русия. И макар руската мечта за Черно море и Проливите да се ражда далеч преди началото на XIX в., именно сега тя се превръща в политика. Вече става въпрос не за пряко завладяване на Дарданелите и Босфора, а за установяване на политически контрол и режим, който гарантира свободното корабоплаване и безопасността на черноморските руски брегове.

В този период напълно се оформя, образно казано, източното направление на руската външна политика. Съобразно това Проливите, полуостров Пелопонес, Крим и граничните райони на Балканите влизат в т. нар. буферна зона от формално независими, но намиращи се под силно руско влияние държавни образования. И макар популярният „гръцки проект“ на императрица Екатерина II (1762-1796 г.) да е толкова нереалистичен, колкото самото разпадане на Османската империя, през първата половина на XIX в., запазвайки често напълно дружествени отношения с нея, Русия винаги разполага с някой „резервен“ план в случай на разпадането ѝ по „вътрешни причини“. Това е илюстрирано в редица официални документи, каквато е например записката от 1801 г. на граф В. П. Кочубей (през 1793-1798 г. той е руски посланик в Константинопол). Ще цитирам основната му теза като мерило за разглеждания период: „Русия в своите естествени граници няма вече нужда от разширение, тя няма по-спокойни съседи от турците, затова

съхранението на тези естествени наши неприятели трябва действително за-напред да стане *основно* (курсивът тук и по-долу мой – В. Р.) правило на политиката ни.¹

В тази връзка не трябва да се забравя, че нерядко съществува разлика между официална стратегия и нейното практическо осъществяване. Амбициите, плановете и проектите по Източния въпрос често се откриват в личностно присъствие и моментно съотношение на авторитете в правителствените кръгове както на европейските столици, така и в Петербург. Именно до 50-те години на XIX в. успешно се прилага руската идея за покровителство над православните поданици на султана, продиктувана от обоснован стремеж за приоритет и влияние в Европейския югоизток. В някои случаи тя е реализирана като протекторат, и е основана на доктрината за единство на православната църква, олицетворявана в Османската империя от Цариградската патриаршия. В други случаи е ограничавана от действена съпротива на заинтересовани велики сили и от крепещ суверенитет на балканските автономни държави.

Началото на разглеждания тук период съвпада с поява на множество държави, княжества, крайства, херцогства, републики, поставени в положение на сателити спрямо Френската империя. Макар че този конгломерат, условно наречен „Наполеонова Европа“, просъществува сравнително кратко и скоро (1815 г.) е заменен от ново статукво, определяно от политическите принципи на реставрацията, легитимизъм и солидарност на владетелите и политическите елити, той оставя трайни следи, както в историята на компромисната практическа политика, така и в теорията и практиката на международните отношения. Погледнато в такъв аспект, първата половина на XIX в. е именно времето, когато се оформя модерното понятие „автономен статут“ като стъпка към полунезависимост. То се изразява в предоставяне възможността една нация да управлява вътрешните си дела посредством учредени от нея институции, но под върховенството на друг съюзен. Тази практика ще се окаже особено актуална за Османската империя, намираща се според мнозина в постоянна криза, опитваща да се реформира, за да оцелее и чието бъдеще е обвързано с разплитането на Източния въпрос. Но ще мине още доста време, докато терминът влезе в практическа употреба в мирни договори и официални съглашения.

И накрая, макар в българската историография да съществува отдавнашна тенденция за изтъкване на неповторимата роля на Русия като обединител на славяните и съюзник на освободителните им стремежи, за добро или лошо, българите и техните националноосвободителни тежнения и интереси

¹ Кудрявцева, Е. П. Военно-политически союзы России и Турции в конце XVIII – первой трети XIX столетия. – В: Россия и черноморские Проливы (XVIII-XIX столетия). М., 1999. с. 95. Никак не е случайно, че обособеният през 1819 г. Азиатски департамент дълго време остава единственото чуждестранно отделение на руското външно министерство. Вж.: Басенко, Ю. В. Министерство иностранных дел России в 1802-1856 г. – Дипломатический вестник, 2001, бр. 4, с. 148.

в началото на XIX в. още нямат самостоятелно място в руската източна политика. Едва в десетилетията след Одринския мир (2/14 септември 1829 г.) българският въпрос започва да заема определено място, често второстепенно, в руските проекти за утвърждаване на Балканите. Първата половина на XIX в. е също така време, когато индивидуалните политически разбирания, умения и контакти, нерядко на ограничен кръг от съмишленици, имат съществено значение за оформянето, поставянето и отстояването на българските идеи и проекти за политическа самостоятелност. С други думи казано, едва след Кримската война (1853-1856 г.) можем да говорим за организирано българско националноосвободително движение, което като меродавен фактор, да е „двигател“ за руската имперска политика.

* * *

Появата на автономната идея в българския политически живот от началото на XIX в., разбрана като руско покровителство, се свързва с имената на Иван Замбин (втората половина на XVIII в. – 1808 г.), Атанас Некович (втората половина на XVIII в. – след 1842 г.) и Софроний Врачански (1739-1813 г.). Балканската действителност от първото десетилетие на XIX в. дава достатъчно примери, които доказват популярността на идеята за руско покровителство, разбрана като руско поданство или като привилегирован статут в рамките на Османската империя с гарант Русия. Това покровителство е свързано и с общоприета за времето терминология. Ще изброя само няколко примера. През лятото на 1804 г. Карловацкият сръбски митрополит Ст. Стратимирович тайно изпраща в Петербург политически трактат, в който настоява за руско посредничество. Той иска Сърбия да придобие права, равностойни на тези на автономната Йонийска гръцка република. През октомври същата г. Новосадският сръбски епископ Йован Йованович адресира до император Александър I (1801-1825 г.) прошение, в което от името на сърби, българи и власи моли руския император да ги приеме във „вечно поданство и покровителство“, а през есента на 1804 г. сръбска въстаническа депутация търси гаранция от Русия за разширяване привилегиите на Белградския пашалък. По-късно, през есента на 1807 г., молдовски боляри изразяват в свое писмо „всеобщото желание“ на двете княжества да бъдат присъединени към Русия. Списъкът може да бъде дописван и с още факти².

На този фон по-добре могат да се открият и разберат търсенията на Иван Замбин и Атанас Некович. През 1806 г. те подават Прошение до руското външно министерство, като предвиждат руска защита за българите в Османската империя и обособяване на покровителстваните земи, подобно

² Външния политика России XIX и начала XX в. Документы российского министерства иностранных дел. Серия I, 1801-1815. Т. IV. М., 1965, с. 78; *Достян, И. С.* Планы основания славяно-сербского государства с помощью России в начале XIX в. – В: *Славяне и Россия*. М., 1972, 98-99, 100-102 и пос. л-ра; *Достян, И. С., В. Чубрилович.* Первое сербское восстание, 1804-1813. Т. 1. М., 1980, 44-46.

на Дунавските княжества, чрез особен статут, съобразен с „обстоятелствата на днешното време“, тоест предстоящата руско-турска война. Техният стремеж е да постигнат „удовлетворение“ съгласно Кючук-Кайнарджийския договор от 1774 г. и последвалите го други двустранни актове³. Променящата се след 1807 г. военнополитическа обстановка внася съществени допълнения в разбиранията за автономно развитие на българите в средите на оформилата се вече кръг от политически съмишленици в Букурещ. В запазените документи от началото на 1808 г. руското покровителство се определя като желание на „всички съотечественици“ те „да бъдат присъединени към Русия“. И за да бъде по-ясно, ще цитирам Софроний Врачански, според когото руският император ще удостои българите със своето покровителство като ги „присъедини под премъдрото си управление“ заедно с русите. В средата на същата 1808 г. обаче желанието на епископа еволюира към руско покровителство⁴.

На основата на документален анализ може да се твърди, че тези български искания изпреварват намеренията на източната руска политика, макар правителството на Александър I и външния министър Адам Чарторийски (1803-1806 г.) да се придържа инцидентно към идеята за създаване в европейските владения на Османската империя на полусамостоятелни политически единици под съвместен протекторат на Русия и Високата порта. Много скоро този замисъл е изоставен поради сключения през 1805 г. съюзен договор със султана. А в навечерието и по време на Руско-турската война от 1806-1812 г. в плановете на главнокомандващите за българите се предвижда единствено преселване в Южна Русия⁵.

³ Текстовете на Кючук-Кайнарджийския мир (1774 г.), Айнали Кавакската конвенция (1779 г.), Яшкия мирен договор (1791 г.) и други актове между Русия и Османската империя вж.: Юзефович, Т. Договори России съ Востокомъ. Торговые и политические. СПб, 1869. Повече за тълкуването им вж.: Дружинина, Е. И. Кючук Кайнарджийский мир 1774 года, его подготовка и заключение. М., 1955; Дейвисън, Р. Преценка на Кючуккайнарджийския договор. – Балканистика, 1989, № 3, 53-68; Pärvee, I. Russia, Orthodoxy in the Ottoman Empire and the Peace of Kuchuk Kainardji: 1774. – Bulgarian Historical Review (BHR), 1990, № 1, 20-30; Санин, Г. А. Проблема Черноморских проливов во внешней политике России XVIII в. – В: Россия и черноморские Проливы.... 68-72, 75.

⁴ Повече за политическата биография на Иван Замбин, Атанас Некович и Софроний Врачански и за политическо-воспнатата обстановка вж.: Орешков, П. Н. Няколко документа за Пазвантоглу и Софрония Врачански (1800-1812). – В: Сб БАН, 1914, № 3, с. 46, 49-52; Внешняя политика России.... с. 319, 626-627; Конобеев, В. Д., Е. М. Шатохина. Из истории политических связей России с руководителями национально-освободительного движения Болгарии в 1806-1812 гг. – ИИИ, 20, 1968; Рачева, В. Въпросителни около политическата дейност на Софроний Врачански. – История, 1995, № 1, 31-40 и пос. л-ра; Кудрявцева, Е. П. Цит. съч., 102-103; Широкоград, А. Б. Русско-турецкие войны 1676-1918. Минск-Москва, 2000, 336-337, 348, 360-361.

⁵ Багратион в Дунайских княжествах. – Сб. Документов, М., 1949, с. 92; Конобеев, В. Д., Е. М. Шатохина. Цит. съч., 360-361; Кутузов, М. И. Документов, Т. 3 (1808-1812). М., 1952, с. 400, 424; Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. Р. Юшневского. – В: Сб. Документов. Кишинев, 1957, с. 260; Конобеев, В. Д. Русско-болгарские отношения

Идеята за автономия на българския народ търпи ново развитие през 1811 г. във вижданията на активните представители на емиграцията, когато с оглед предстоящия край на руско-турската война, проблемът за уреждане положението на българските бежанци в княжествата става един от актуалните за руското командване. Генерал Михаил И. Кутузов, който пристига на балканския театър през април същата година, се убеждава, че усилията българите да бъдат преселени в Русия „против тяхното желание“ няма да доведат до големи успехи. Затова предлага преселените по време на военните действия да бъдат отделени в „особени колонии от поселници“. Същите да са на разпореждане на специални пристави и да не зависят от властите в княжествата. Важно е да се отбележи, че по това време императорските инструкции за мир предвиждат новата руско-османска граница да слезе по река Дунав. Затова Кутузов не изключва възможността, когато стане необходимо, „с някои принуждения“, българите да бъдат преселени там, където се окаже нужно. Тези идеи скоро намират отзвук сред християните отвъд Дунав, които търсят съдействието на Софроний Врачански да издейства от главнокомандващия „писмено уверение“, че Русия няма да ги изостави в ръцете на турците. Молбата е тактично отклонена⁶.

Вероятно поради това Софроний Врачански представя на ген. Кутузов „Записка“ от 29 май 1811 г., която съдържа конкретизирана и актуална, с оглед действителното състояние на българските бежанци на левия бряг на Дунав, идея за предоставяне на териториална, културно-просветна и съдебна автономия на българите⁷. Нейният първообраз е документ, дело на българо-католици, емигрирали в. по-рано в Малко Влашко в пределите на Хабсбургската империя⁸. В „Записката“ Врачанският епископ предлага българските църкви и училища, обособени териториално в рамките на Руската империя, посредством предвижданата през 1811 г. граница, да бъдат на държавна издръжка. Но да имат изцяло български народностен състав и административна независимост от чиновниците на Влашко. Исканията на Софроний Врачански и групирани около него българи представляват теоретична възможност за автономно развитие на всички българи, защото макар да очертават една национално обособена област на чужда територия, те оставят възможност към нея да се присъединят при благоприятни международни условия и българите „от десния бряг на река Дунав“. Проучването на

1806-1812 г. – В: Из истории русско-болгарских отношений. М., 1958, 15-20. За идеите на княз А. А. Чарторийски и дейността му като външен министър на Русия виж повече: Внешняя политика России XIX и начала XX в..., Т. III, 1963, 686-692, б. 144.

⁶ Рачева, В. Цит. съч., с. 38 и пос. л-ра.

⁷ Цитатите от документа са по публикацията: Велики, К. Политическата дейност на българската емиграция във Влахия в първите две десетилетия на XIX в. – В: Страници от миналото на българския народ. С., 1987, 35-37.

⁸ Радкова, Р. Една хипотеза за исторически връзки между българската католическа и православна емиграция. – В: 300 години Чипровско въстание (Принос към историята на българите през XVII в.). С., 1988, 345-346.

проблема за българската политическа автономия показва, че разглежданата „Записка“ от гледна точка на самостоятелност се явява сред най-подробните български идеи до 50-те години на XIX в. Врачанският епископ предвижда руската протекция да бъде по-скоро гаранция за автономно развитие на обособена област. Проект, нереализируем в тогавашните политически условия. Част от Софрониевите идеи обаче са възприети. „Записката“ намира отражение в някои от последвалите руски проекти за подобряване положението на българските поселници във Влашко и в Бесарабия, например тези от ноември 1811 г. и от май 1812 г.⁹

Букурещкият мир (5 май 1812 г.) не променя политическия статут на българите, но потвърждава действието на всички предишни договорености между двете империи, които изрично не се отменят¹⁰. Идеята за политическа автономия остава като програма за действие на част от групирани около Софроний българи, които продължават да търсят подходящ момент за реализирането ѝ. Атанас Некович и племенникът му Александър Некович (края на XVIII в. – 1829 г.) се опитват неуспешно през 1819 г. да ангажират с българския въпрос руския посланик в Цариград Г. А. Строганов. Търсейки неговото съдействие, а не това на султана, те вероятно са се позовавали както на прецеденти в руската политика, така и на капитулационния имунитет, който може да повлече вмешателство на заинтересована велика сила. Целта им тогава е да ходатайстват „за облекчаване на този нещастен балкански народ“. Непубликувани руски документи, интерпретирани от съветския историк В. Конобеев, подсказват, че преговорите между двамата българи и посланик Строганов са водени за възстановяване правата и привилегиите на българските преселници в Дунавските княжества, обявени от М. Кутузов и „разработени още през 1811 г. от Софроний Врачански“¹¹.

През 1827 г. следва ново активизиране на българската емиграция, чиито изявени лидери са добре запознати както с действията, предприемани от Русия, така и с общата политическа ситуация и вероятно са я оценявали като благоприятна за поставяне на българския въпрос отново на дневен ред. Много е възможно основанията им да са свързани с подновените преговори на великите сили по гръцкия въпрос, а също и с активизирането на проточилите се сръбско-турски преговори за регулиране на автономния статут на тази полусамостоятелна християнска провинция на Османската империя. В началото на 1827 г., след триумфално пътуване през Яш и Букурещ, в Цариград пристига новият руски посланик А. И. Рибопиер. По същото време тук

⁹ *Рачева, В.* Руският политически фактор и българската идея за автономия (1806-1829). – Минало, 1999, № 1, с. 40, б. 14, 15; Документите вж.: *Конобеев, В. Д., Е. М. Шатохина.* Цит. съч., 382-385; *Устройство задунайских переселенцев...*, 21-29, 45-46.

¹⁰ *Юзефович, Т.* Цит. съч., 51-56.

¹¹ *Конобеев, В. Н.* Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972, с. 226. Вж. и *Рамански, С.* Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930, 36-37; *Велики, К.* Цит. съч., с. 70.

идва и Ат. Некович, вероятно като пратеник на българската емиграция. Фактите обаче свидетелстват, че в османската столицата той е арестуван¹².

След поредица неуспешни мирни инициативи за регулиране на гръцкия въпрос на 14 април 1828 г. император Николай I (1825-1855 г.) обявява война на султана, като декларира, че за осъществяване на своите цели няма да си служи с „революционни средства“ и няма да подстрекава неговите християнски поданици към въстание. Руската армия е съпътствана от военни успехи през май и юни, а на 14 юли 1828 г. императорът разрешава създаването на Земска войска от „благонадеждни българи“, при условие, че след подписването на мир ще се преселят в Русия. По същото време руското командване групира големи сили край Шумен и обсажда Варна и Силистра¹³.

На 30 юли 1828 г. Александър Некович като упълномощен от българския народ да представи „неговата нужда“, подава „Просба“ до главнокомандващия руските войски в България с ходатайство да се дадат на българите същите права и покровителство, с които се ползват Сърбия, Влашко, Молдова и Гърция. Той иска руският император да приеме „под свое покровителство и този нещастен народ, разсеян по разни места на турските владения“. Молбата му е придружена от лично писмо до императора, писано в лагера при обсадения Шумен. Некович се позовава на всички предишни заявки за гарантиран автономен статут на българите – поданици на султана. Конкретното искане е император Николай I да ги дари с „такова монаршеско покровителство, с каквото ще бъдат удостоени другите единоверци“. Тоест, да се ангажира руската политика с българския въпрос още в началото на войната. И да се получат гаранции за действително изпълнение на многократно даваните обещания за защита, като Русия разпростира и върху българите своето право на покровителство. Седмица преди това, при Шумен пристига и пратеник на сръбския княз Милош Обренович – българинът Михаил Герман. Той донася на Николай I дарените от сръбския княз 10 000 динара за руска полева болница и представя сръбските искания, свеждащи се основно до връщане на „отнетите“ от Високата порта шест нахии¹⁴.

На 30 септември 1828 г., ден след предаването на крепостта Варна, Александър Некович подава нов Меморандум, а също и недатирана молба за уреждане на административните, данъчните и просветните нужди на българите във Влашко и Молдова, по аналогия на арменския и еврейския народи.

¹² Рачева, В. Цит. съч., с. 42.

¹³ Цитатите тук и по-долу за инициативата на Александър Некович са по: Романски, С. Цит. съч., с. 38, 41-42; Дамянов, И. Проект за създаване на независима българска държава през 1828-1829 г. – В: Одринския мир от 1829 г. и балканските народи. С., 1981, с. 144; Конобеев, В. Н. Цит. съч., 222-226; Рачева, В. Цит. съч., 42-47 и пос. л-ра; Маждракова-Чавдарова, О. Задграничното представителство на нацията – алтернатива за българите през Възраждането. – ИГр, 2000, № 5-6, 33-35. За хода на войната виж Широковод, А. Б. Цит. съч.; Керсновский, А. А. История русской армии. М., 1999.

¹⁴ Гаврилович, М. Милош Обренович. Къ III (1827-1835). Београд, 1912, с. 86, 88-89, б. 2.

Настоява също да се избере един Главен попечител, за да се застъпва за сънародниците му пред Диваните, който, като общ началник на всички българи, пръснати „където и да било във Влашко“, ще допринесе те да се запазят като отделна националност. Не се определя дали на султана или на императора ще принадлежи върховната власт над българите в княжествата, имайки се предвид действителното положение на Влахия и Молдова като автономни провинции на Османската империя под руска протекция.

Любопитно е, че Николай I нарежда да се съберат повече данни за българския депутат и да се проверят пълномощията му. През същата 1828 г. руското военно командване, с оглед на конкретната военна ситуация, съставя свой мимолетен проект за българите, в който се посочват граници на независима България, управлявана от „принц“ или „господар“, уреждане на администрация и българска войска, начело с руски офицери. Оценката на тези идеи, доближавачи се до идеята за българско автономно княжество, трябва да отчита конкретния момент, хода на двегодишната война и политическите интереси на Русия. Показателна в тази насока е военната кампания от 1829 г., когато намалялата физически и отслабена армия на ген. Дибич се нуждае от активната поддръжка на християнското население в района на бойния театър. Главнокомандващият дори е готов да потърси за съюзник Шкодренския Мустафа паша. С приближаването до Цариград, планове – малко или много фантастични, никнат в главите на министри, генерали и държавници.

По същото време, когато в района на бойните действия изглежда, че Османската империя изживява последните си дни, чрез молби от отделни населени места отвъд Дунав българските искания за руско покровителство и оръжие за самоотбрана, за административно-фискална и църковна самостоятелност стават масови. Добре известна е самостоятелността, с която тогава главнокомандващият Дибич, иначе принципен противник на всякакви революционни действия в мирно време, взема своите политически и военни решения. През юни той настоява пред императора да се свърши веднъж завинаги със „скандалното турско господство“ в Европа. Пак в личната му кореспонденция с руския император, с цел защита от произвола на турското отмъщение, той предлага след изтеглянето на руските войски семействата на „въстаналите българи“ да се заселят „между Траяновия вал и Дунав“. Обособяването им в район с точно определени граници, под суверенитет на султана, но в близост до Русия, ще даде възможност след сключването на мира да им се обезпечи „полунезависимо положение, подобно на това, с което се ползват Княжествата“. Проектът на ген. Дибич представлява алтернатива на изселването на българите в Русия. В отговора си император Николай I не отхвърля принципно идеята, но я оценява като „трудно осъществима“¹⁵.

¹⁵ Русская старина. Г. XII, 10, 1881, т. 32, (9-12), Император Николай Павлович и граф Дибичъ Заболканский, с. 562-567; Конобеев, В. Н. Цит. съч., с. 239.

Очевидното разминаване между тези планове и официалната руска политика при сключването на мира, се констатира от клаузите на Одринския договор, където за българите е предвидена амнистия и отново им е предоставено правото на преселване¹⁶. Същевременно новосъздаденият от руския император „Специален комитет по Източния въпрос“ приема в началото на септември 1829 г. мемоар, в който се изтъква, че Русия няма изгода от разпадането на „такъв удобен съсел“, какъвто се явява Османската империя, а съдбата на народите в нея ще се договаря с останалите велики сили. В подкрепа на очерталото се трайно разминаване между българските желания и руските интереси и възможности може да се добави пророческото мнение на руския чиновник от свитата на ген. Дибич, Феликс Фонтон, изказано в личната му кореспонденция през далечната 1828 и отпечатано през 1862 г. Тогава той коментира, че българите напразно очакват „освобождението си“, защото българската държава ще възникне „след половин столетие“¹⁷.

Ще спомена ролята на Русия в още един популярен проект на българската емиграция за автономия. Става дума за нереализираната идея за „българско самостоятелно княжество или друго някакво привилегировано българско управление в Добруджа“ от 1831 г. Това е годината, когато в Османската империя се бунтуват Босна и Мустафа паша, египетският управител Мохамед Али предявява претенции за скъсване със сюзеренитета на султана, а Високата порта полага сериозни усилия, за да си върне поне част от данъкоплатците в лицето на изселените се след наскоро отминалата Руско-турска война българци. В Русия меродавните политически фактори са ангажирани с продължаващото втора г. полско въстание. И когато в Цариград пристига с доста широки полномощия новият стар руски посланик А. П. Бутенев, сред основните му задачи е решаването съвместно с Високата порта на проточилия се граничен спор и уреждане на наследственото княжеско управление на автономна Сърбия¹⁸.

Инициаторите на поредната българска идея за автономия отново са емигранти в Букурещ: Васил Ненович от Свищов, Иван Селимински от Сливен, Анастас Кипиловски от Котел, Михаил Кифалов от Тетевен, Симеон Априлович от Габрово, Васил Елехтер от Черна вода, Ради Сараф, хаджи Христо хаджи Жеков, Йордан Деблеев, Васил хаджи Михайлов; съпричастни са и Никола Пиколо и Атанас Некович. Те са политически или просветно ангажирани. Заемат административни служби в търговското представителство на Сърбия или в руското консулство в Букурещ. Познават управлението на

¹⁶ Договорът вж.: Юзефович, Т. Цит. съч., 71-84.

¹⁷ Разбойников, А. Писмата на Феликс Павлович Фонтон от 1829 и 1830 г. – Балкански преглед, 1946. № 4, 50-52; Руски пътеписи за българските земи XVII-XIX в. С., 1986, 82-96; Кияпина, Н. С. Николай I: личност и политика. В Вестник московского университета. Сер. 8. – История, 2000, № 6. 14-15; Кудрявцева, Е. П. Цит. съч., с. 108; Широкоград, А. Б. Цит. съч., 417-418.

¹⁸ Кияпина, Н. С. Цит. съч., 19-20; Кудрявцева, Е. П. Цит. съч., с. 111.

Дунавските княжества. Но явно не им достигат политически опит и настойчивост, нямат финансова обезпеченост и вероятно не са запознати с детайлите на „голямата политика“. Организаторите възнамеряват да поискат от султана права и привилегии за опустошената след войната Добруджа, като за целта упълномощят за преки контакти висшия турски сановник и довереник на султана, българина от Котел Стефан Богориди (1775-1859 г.). Разчитайки прекалено на неговото ходатайство, инициаторите лесно намират обяснение за своя провал именно в последвалия от негова страна формален отказ от участие, продиктуван, както те допускат, от намесата на споменатия вече сръбски довереник М. Герман¹⁹.

Вероятно част от истината за осушения проект трябва действително да се обясни именно с оттеглянето на Стефан Богориди, породено обаче не от съветите на изпадналия точно по това време в немилост пред руския посланик и пред Милош Обренович банскалия Михаил Герман. А с нежеланието на Русия да поставя за разглеждане българския политически въпрос в този момент. Богориди е добре политически обигран и знае, че изтеглянето на руските войски от окупираните османски територии по Одринския мир се обвързва с изпълнението на условията за Сърбия и с изплащането на контрибуцията, за чието намаляване сам преговаря. И макар в началото на 30-те години да участва в изработването и реализирането на автономистични проекти за някои други османски провинции като средство за регулиране на възникнали конфликти между Високата порта и нейните поданици, той е наясно, че Русия няма да се „обърне“ към българите, докато не реши сръбския казус. А заявените точно в този момент български претенции за самостоятелност логично биха забавили решението му. Още повече, че Русия е намерила лесен изход – предоставила е право на желаещите българи да се заселват в Новоросийския край.

Обикновено се приема, че ограниченията за едностранна намеса на Русия с цел покровителство на християните османски поданици, са наложени с Парижкия мирен договор от 1856 г. Фактически началото поставя самата Русия, сключвайки през 1833 г. т.н. Мюнхенгрецко споразумение с Австрия, само няколко месеца след своя триумф на Балканите – Ункяр-Искелесийския договор. Принципът на колективна намеса е потвърден и в двата Лондонски протокола от 1840 г. и 1841 г., регламентиращи статута на Пролитите²⁰. При

¹⁹ Повече вж.: Библиотека Д-р Иван Селимински. С., 1904, кн. 2, с. 41, 73-74, б. 31; 1930, кн. 11, 106-107; 1931, кн. 14, с. 10; *Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев*. Доктор Иван Селимински като лекар, учител и общественик. С., 1962; *Бешевалиев, В.* Нови сведения за доктор Никола Пиколо. – ИБИД. 1944, г. XIX-XX; *Тонев, В.* Добруджа през Възраждането (културен живот, църковно-национални борби, революционни движения). Варна, 1973, 197-198; *Същият*. Идеята за българска автономия в Добруджа през 1829-1831 г. – В: Сб. Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров. Т. 2. С., 2001, 512-522; *Димитров, Стр., Н. Жечев, В. Тонев*. История на Добруджа. Т. 3. С., 1988, с. 159; *Рачева, В.* Към въпроса за политическата култура на възрожденския българин от втората четвърт на XIX в. – История, 2003, № 3-4, 50-60.

²⁰ Текст и анализ на цитираните документи вж.: *Юзефович, Т.* Цит. съч.; *Зайончковский, А. М.*

това положение една, привидно изгодна за Русия и покровителствана от нея българска политическа автономия, фактически би станала предпоставка за засилване влиянието и на западните велики сили в политически и религиозен план. И предвид геостратегическото положение на българите, би заплашила възможността Русия да контролира Проливите. Затова от 40-те години на XIX в. настъпва логична промяна в руската политическа доктрина, видимо изразена в опита за влияние над българските политически аспирации чрез контрол и използване на разрастващото се просветно и църковно движение.

От средата на 40-те години се набелязва и друга трайна тенденция. Отношението на Русия към българския църковен въпрос, породено и от ролята на полските емигранти в Османската империя, ръководени от Парижкия си център, и от заплахата за единството на православието, я прави подозрителна към всякакви други идеи за гражданска и църковна самостоятелност на българите. А често и към личностите, които експонират подобни идеи. Особено показателно, изразено чрез руските представители в Цариград, е отношението на Русия към лидерите на българското църковно движение и техните опити да се възползват от танзиматските реформи и с легален натиск да наложат на Високата порта идеята за „собствено национално, а по същество политическо, представителство“. Известни са и предприетите от руското посолство стъпки за насилственото им отстраняване, съпроводени с официален протест пред Високата порта, в който някои от тях са обвинени за „разрушители на гръцката църква и поддържащи връзки с поляците и френските свещеници“²¹.

Разбира се, всепризнат вододел на руската политика към българите е Кримската война (1853-1856 г.) и наложените на империята ограничения от Парижкия мир, довели до замяната на едноличното право за руско покровителство над Дунавските княжества, Сърбия и православните християни на султана с колективен протекторат на европейските сили. Затова ще се спира по-детайлно на официалната руска политика по време на Източната криза от началото на 50-те години и действията на някои български политици, предимно от средите на емиграцията, предприети с цел отстояване на идеи за българска политическа автономия в навечерието и по време на Кримската война.

Всички изследвания за войната отделят подобаващо място на извън-

Восточная война 1853-1856 вь связи съ современной ей политической обстановки. Т. I. Приложения. СПб, 1908. 81-87, 124-125; *Кудрявцева, Е. П.* Цит. съч., 115-117; *Кудрявцева, Е. П., В. Н. Пономарев.* Закрытие Проливов для военных судов: от Лондонских конвенций до Берлинского трактата (1840-1878). – В: Россия и черноморские Проливы..., 122-123.

²¹ *Маркова, З.* Българското църковно-национално движение до Кримската война. С., 1976, 185-187; *Смоховска-Петрова, В.* Неофит Бозвели и българският църковен въпрос. Нови данни из архивата на А. Чарторийски. С., 1964; Михаил Чайковски – Садък паша и Българското възраждане. С., 1973; *Маждракова-Чавдарова, О.* Българското национално представителство – идеи и опити за създаването му (40-те – 60-те години на XIX в.). – ИПр, 1993, № 2, 8-9, 44-45.

редната мисия на княз А. Меншиков²². Шестдесет и пет годишният императорски пратеник пристига с шумна свита в Цариград на 16/28 февруари 1853 г. на борда на „Гръмоносец.“ За кратко той става център на обществен интерес и медийни коментари не само в османската столица. И на 9/21 май 1853 г. безславно отплава за Одеса. Изворите свидетелстват, че за непродължителния си престой княз Меншиков и някои от придружаващите го дипломати и военни, както и чиновници от руското посолство, установяват активни контакти с балканските християни. Провокиран е интересът и на консервативно и легитимистично настроените имотни и авторитетни българи в Цариград²³.

На 1 май 1853 г. представители на българската църковна община там адресират до руския император и предават на неговия пратеник прошение, чието основно искане е за гарантиране на независима от Цариградската пат-

²² За спорната личност на княз Александър Сергеевич Меншиков (1787-1869 г.) и детайлно проследяване на неговия престой в османската столица вж.: *Зайончковский, А. М.* Цит. съч., 378-392; *Гирсъ, А. А.* Россия и Ближний Востокъ. Материалы по истории наших сношений съ Турцией. СПб, 1906, с. 48, 52-55; Международные отношения на Балканах 1830-1856 гг. М., 1990, 260-263, 266-267; История внешней политики России. Первая половина XIX в. (От воин России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.). М., 1999, 364-365, 371-375, 378-380; *Тарле, Е. В.* Крымская война. Т. 1. М., 2003, 145-192; *Дойнов, С.* Българите и руско-турските войни 1774-1856. С., 1987, 162-165, 168; *Княпина, Н. С.* Цит. съч., 33-34; *Широкоград, А. Б.* Цит. съч., 426-427. Екстравагантното поведение на извънредния императорски пратеник едва ли е най-съществения фактор за резултатите от преговорите с турските сановници. Но то е внимателно следено и широко експлоатирано както от симпатизанти, така и от противници на Русия с цел умело манипулиране на тогавашното обществено мнение и нерядко безкритично е пренасяно в историографията. Недостатъчните и често едностранчиви публикации на документи също подкрепят упорито битувалите две противоположни мнения за целите на мисията на Меншиков (да подпише руско-турска конвенция за покровителство на източноправославните християни или да се върне с повод за война) и съответно за нейните резултати (успешна, защото дава повод на император Николай I да окупира Дунавските княжества или безславен провал, защото ускорява войната, която Русия няма сили да спечели).

²³ Документирани са достатъчно примери за опитите на руските представители да се намесват при решаване на някои конкретни казуси и предимно лични конфликти. Особено показателно за конюнктурните цели на Русия е изразеното отношение по българо-гръцкия църковен конфликт в Пловдив, предизвикан от известния със своите покровители в руското посолство митрополит Хрисант и предприетите конкретни стъпки от страна на Н. Д. Ступин през май 1853 г. Заслужава внимание и свидетелството на самия княз А. Меншиков от 5/17 март 1853 г., според което той възложил на заминаващия за Петербург Е. Мухин, за да получи новото си назначение за руски консул в Белград, да представи пред канцлера граф К. В. Неселроде подробни сведения за българите. Повече вж.: *Орешков, П.* Неизвестна преписка на манастирите Соколски и Рилски с Н. Хр. Палаузов. 1845-1854 г. – Сб. БАН, кн. XXVI-2, 1942, 19, с. 152; *Ников, П.* Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. С., 1971, с. 107; *Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев.* Цит. съч., с. 186 и пос. л-ра; *Унджиева, Ц.* Документи по българското Възраждане в съветските архиви. – ИИЛ, 1962, кн. XII, с. 151-152; *Маркова, З.* Цит. съч., с. 153, 154; *Конобеев, В. Н.* Цит. съч., 276-278; *Дойнов, С.* Цит. съч., 163-170 и пос. л-ра; *Генчев, Н.* Българо-руски културни общувания през Възраждането. С., 2002, с. 57, 85, 79.

риаршия българска църква. Ще отбележа, че сама по себе си, тази молба противоречи на същността на мисията на Меншиков, която цели подписване на конвенция, гарантираща руска протекция над източноправославната църква, фактически легитимирана от Цариградската патриаршия. Подписалите молбата, сред които са Н. Тъпчилещов, Г. Моравенов, Г. Раковски, Ц. Каблешков и др., настояват още при договорното регулиране на кризата на българите да се гарантират граждански права и автономен статут по примера на съседите. Фактите ми дават основание да мисля, че тази молба не е инцидентна акция, а е резултат от добре обмислени и настойчиво предприети действия от страна на цариградските българи. През юли 1853 г., когато в османската столица вече няма официални руски представители, тамошните лидери упълномощават българина – руски възпитаник К. Димитриевич да оформи и подаде от тяхно име ново прошение до бившия руски посланик А. Озеров, намиращ се тогава в Одеса, и до княз М. Горчаков в Букурещ. В него четем: „българите са мнозинството от православно население на Европейска Турция, затова справедливостта изисква да се ползват наравно с другите народи с всички права и предимства, както църковни, така и граждански, които са дадени в различни времена от султаните или ще бъдат дадени в бъдеще време.“ Също тогава Г. Моравенов настоява пред Найдено Геров да проучи чрез бившия посланик Озеров дали прошенето от 1 май 1853 г. е предадено на императора²⁴.

Преценката за актуалността и изгълнимостта на политическите искания, поставени от цариградските българи, може да се открие, ако се проследи промяната в тона на руските искания до Високата порта и се отговори на въпросите: Какви са целите на извънредното пратеничество и успява ли Меншиков да ги постигне? Отредена ли е на българите специална роля в тази мисия и очертаващата се война или отношението на Русия към техните искания за политическа самостоятелност продължава да се коментира през призмата на многостранния Източен въпрос?

За краткост на изложението, ще се спра по-подробно на политическите възгледи и конкретната дейност по време на Кримската война само на един типичен представител на одеската българска колония, какъвто е Николай Хр. Палаузов (1819-1899 г.). Изборът ми е определен първо от факта, че политическата му активност започва далеч преди и завършва далеч след конкретния военно-политически сблъсък. И второ, едно бъдещо проследяване на поведението и възгледите на този деец би открило както трудната, бав-

²⁴ Архив на Г. С. Раковски. Т. 1, с.491; Панчев, Т. Из архивата на Н. Геров. С., 1914, кн. 2, с. 30; Дойнов, С. Цит. съч., 170-171; Международные отношения на Балканах..., с. 305, 339, б. 185. За подадената „Записка о болгарской народной церкви в Константинополе, 1853 г.“ от Константин Д. Петкович и по-нататъшната кариера на нейния автор като руски дипломатически представител в Дубровник вж.: Унджиева, Ц. Цит. съч.; Маркова, З. Цит. съч., с. 121, б. 48; Конобеев, В. Н. Цит. съч., с. 276, 278, 309; Маждракова-Чавдарова, О. Задграничното представителство на нацията..., 46-47 и пос. л-ра.

на и невината в желаната посока еволюция на руската политика към българските искания, така и опитите на руски правителствени фактори и неофициални среди да насочват и влияят върху българското освободително движение. А също и доловимото противоречие в съзнанието му на български патриот, от една страна и, от друга, на верен поданик на руската корона, хранещ дълбоко уважение, дори преклонение към своята втора родина²⁵.

Първата документирана официална изява на Н. Хр. Палаузов по време на Кримската война е от юли 1853 година, когато той съставя и подава на главнокомандващия княз М. Горчаков записка „За сегашното положение на българите в Европейска Турция“²⁶. Месец по-рано руската армия окупира Дунавските княжества с официално заявена цел да окаже натиск върху Ви-

²⁵ Николай Хр. Палаузов произхожда от виден габровски род. След войната от 1828-1829 г. се преселва в Русия и на 21 години, започвайки работа в Одеската митница, приема руско поданство. През 1845 г. е командирован със знанието на одеските власти за четири месеца в България с официална цел да инспектира Габровското училище, на което по-късно е попечител и изпълнител на завещанията на Васил Априлов и Н. Ст. Палаузов. Тогава посещава Галац, Браила, Горгево, Букурещ, Свищов, Гърново, Габрово, Трявна, Дряново, Шипка, Казанлък, Стара Загора, Одрин и Цариград, където се запознава и с поляка Михаил Чайковски. Поддържа активна кореспонденция с редица български дейци, както и с М. Погодин, В. Григорович, Ив. Аксаков, Е. Ковалевски, В. И. Василичков и редица други руски представители. Негов вдъхновител и покровител е Херсонският архиепископ Инокентий. Лидер е на Одеското българско настоятелство. След Кримската война е назначен за руски чиновник по преселническия въпрос. А от 1864 г. е цензор в Одеския цензорен комитет. Активно сътрудничи в руската преса. Повече виж: *Орешков, П.* *Неизвестна преписка...*, 53-54; *Унджиева, Ц.* *Цит. съч.*, 121-122; *Никוליца, М., С. Великов.* *Писма на Николай Хр. Палаузов и Спиридон Н. Палаузов до М. П. Погодин и В. И. Григорович. Към историята на руско-българските културни връзки през Възраждането.* – ИДА, 27, 1974, с. 101, 105-112; *Генчев, Н.* *Одеското българско настоятелство.* ГСУ, ФИФ, История. Т. LXIV, кн. III. С., 1972; *Българо-руски културни общувания...*, 66-68.

²⁶ Още през 1962 г. Цв. Унджиева отправя нерезализиран и до днес апел за едно „пълно научно издание“ на документалното наследство на Николай Хр. Палаузов, пръснато в различни архиви и само частично познато на четящата публика. За по-голяма яснота ще изброя хронологически част от съставените от него записки по време на Кримската война: юли 1853 г.: „За сегашното положение на българите в Европейска Турция“; 20 януари 1854 г.: „Списък на българите, които може да се употребят за делото“; 21 януари 1854 г.: „Изложение за България“; 27 март 1854 г.: „Записка за необходимостта да се изпратят на българите църковни книги“; 4 април 1854 г.: „За формирането на българските доброволци“, „За вътрешното управление на градовете, заемани от нашите войски“; 21 април 1854 г.: „За необходимостта да се учреди при Главната квартира българска канцелария“; средата на април 1854 г.: „Повърхностен очерк за съществуващото в Турция управление“; 31 март 1856 г.: „Записка за българите въобще и в частност за тези, които взеха участие в нашата Дунавска кампания от 1853-1854 г.“ В статията текстовият анализ на подаваните от Палаузов записки и молби е направен по публикациите на: *Барсов, Н.* *Тридцатилетие деятельности Одесского болгарского настоятельства (съ 1854-1884).* Материали для истории освобождения Болгарии. Одесса, 1895, 30-50; *Документи от времето на Българското възраждане.* – *Периодично списание на БКД*, LVIII, 1899, кн. 4, 621-629; *Орешков, П.* *Цит. съч.*, 11-12, 33; *Унджиева, Ц.* *Цит. съч.*, 121-122; *Конобеев, В. Н.* *Цит. съч.*, 314-316, 6. 154, с. 316, 319-321, 328-329, 331-333, 6. 198; *Дойнов, С.* *Цит. съч.*, 187-194, 200-202, 214-215.

соката порта и нейните европейски покровители. Император Николай I декларира пред своите близки съмишленици, че няма намерение да преминава река Дунав, дори ако започнат спонтанни християнски бунтове. Действително, по това време все още никой няма готовност за започването на неизбежната война. Затова дипломатическите усилия и на европейските сили са продължени посредством т. нар. Виенска нота, която предлага неосъществим компромис като спорните въпроси между Османската империя и Русия се поставят под контрола на великите сили.

В публичните документи, останали от онова време, се забелязва удивителен хаос от бързо сменящи се тактически ходове и имперски фантазии, който цари в Петербург и сред командването на Дунавската армия. Дори през лятото на 1853 г. император Николай I няма ясна стратегия. В началото на годината той споделя с английския посланик в Петербург своите виждания за наследството на Османската империя. Тези недопустими откровения на руския император са публикувани през следващата 1854 г. в английската Синя книга и стават публично достояние. В тях се отрежда на Сърбия и България фактическа независимост „под мой протекторат (тоест руски – б. а., В. Р.)“, с каквато сега разполагат Влашко и Молдова. Загубил своето умение за трезв разчет на политическата обстановка, което именно му позволява през 1828-1829 г. да предотврати създаването на антируска коалиция при разplitането на Гръцката криза, сега чак до есента на 1853 г., императорът е убеден, че няма да воюва срещу коалиция от Франция, Англия и Австрия. Вярвайки, че Портата ще приеме руските искания, Николай I възприема отбранително-изчаквателна тактика, макар да допуска операция за превземане на Босфора и да изразява своето желание да се използват християните за осъществяване на руските замисли. Дори декларира пред своя учител, довереник и главнокомандващ Дунавската армия през следващата 1854 г. фелдмаршал И. Ф. Паскевич, че ако и да се положи началото на разпадането на Османската империя, той и тогава няма да пристъпва „към по-нататъшни действия“²⁷.

Не е лесно при очертаното разминаване между идеи и практически действия, продиктувани от реалните събития, да открием отреденото на българите място в официалните руски планове. Затова смятам за основателно допускането ми, че руската стратегия към българите, техните искания за църковна и гражданска самостоятелност и планове за участието им в Кримската война, започват да се прецизират едва през есента на 1853 г. Те до голяма степен са стимулирани и от разностранната българска активност²⁸.

²⁷ Зайончковский, А. М. Цит. съч., 357-358, 437-438; Бицили, П. Кримската (Източната) война (1853-1856). – Сп. БИБ, г. 3, 1930, т. 4, 145-164; Международные отношения на Балканах..., с. 261, 272; Киняпина, Н. С. Цит. съч., 33-34; Кудрявцева, Е. П., В. Н. Пономарев. Цит. съч., с. 149; История внешней политики России..., 367-369, 380-384, 435, б. 6; Дойнов, С. Цит. съч., 210-211; Широкоград, А. Б. Цит. съч., 428-430; Керсновский, А. А. Цит. съч., с. 283.

²⁸ През юли е подадено цитираното вече второ прошение от името на цариградските

Откроява се дейността на Н. Хр. Палаузов, който през месеците август и септември 1853 г. осъществява редица контакти с политически, военни и административни дейци и продължава да разпраща цитираната записка „За сегашното положение на българите в Европейска Турция“. С нея са запознати Одеския военен губернатор Л. И. Федоров (чрез когото Палаузов се опитва да установи пряк контакт с княз М. Горчаков), бившия руски посланик в Константинопол А. Озеров (който получава и молба за необходимостта от откриване на общо духовно училище в българските земи) и граф Д. Е. Остен-Сакен (на когото е разяснено как християните отвъд Дунав могат да подпомогнат руската армия). Палаузов предлага своите услуги на руското командване като изтъква познанствата си с българи в Османската империя и авторитета, който неговата фамилия има сред тях. В тези си стремежи той е подпомаган от одеския кръг българи, а запазената кореспонденция показва, че изявите му се следят и коментират от Найден Геров и от дейци, гравитиращи около политическата организация на букурещките българи „Средоточно попечителство“²⁹.

Определено може да се твърди, че Н. Хр. Палаузов става популярен в руските официални кръгове след манифеста на Николай I от 26 октомври/2 ноември 1853 г. за война, когато в Петербург вече е формирано ново направление в руската политика. По това време императорът е убеден, че „ние не трябва да настъпваме напред преди народното въстание да се е разпространило върху огромни територии и сред подобаващата част от поробеното население“. В официалните документи за стратегията на войната и бъдещия статут на Балканите започва да се открива и специално място, отредено за християните, поданици на султана. За да се предотврати възможността Англия изпреварващо да им даде устройство, „свършено в разрез с нашите съществени интереси“, Николай I предлага Русия сама да признае, че

българи. От 27 юли 1853 г. е датирана и първата записка на Иван Добрович и адресирана до Николай I. През същата г. е институционализирана политическата организация на българската емиграция в дунавските княжества под името „Средоточно попечителство“. В средата на август обръщания към императора чрез главнокомандващия княз М. Горчаков подават българите от Свищовска каза, от Браила и Букурещ. Активизират се и българите в Северозападна България като 35 енории упълномощават свои представители да изложат исканията им. А през есента на 1853 г. руският възпитаник и бъдещ руски дипломат в консулството в Пловдив Н. Геров подава до Н. Ступин записка за българския църковен въпрос. Това е времето на конкретизиране програмата на Г. Раковски и неговите съмишленици, групирани около „Тайното общество.“ Повече вж.: Архив на Г. С. Раковски..., с. 49; *Димитров, М.* Българската Добродетелна дружина. – Сп. БИБ, 1930, кн. 4, 165-198; *Тодоров, Н.* Положението на българския народ под турско робство. С., 1953, с. 225-229; *Конобеев, В. Н.* Цит. съч., 305-306, 310-311, 335-337, 279-314, 339-344, б. 222. *Дойнов, С.* Цит. съч., 171-175, 188-191, 211-212; *Генчев, Н.* Българо-руски културни..., с. 118; *Маркова, З.* Цит. съч., с. 161; *Маждракова-Чавдарова, О.* Цит. съч., 44-53; *Същата.* Свищовци и „Тайното общество“ по време на Кримската война (1853-1856). – В: Свищов – страници от възрожденското му минало и Освобождението на България. Свищов, 2002, 87-112; *Международные отношения на Балканах...*, 305-306, 320.

²⁹ Виж цитираната литература в бел. 26.

е дошло времето да се обяви независимост на молдо-власи, сърби, българи, босненци, гърци. В края на ноември 1853 г. са изработени указания за формиране на доброволчески батальони и през следващите месеци редица българи са ангажирани с тази дейност в качеството си на чиновници към руските окупационни власти в княжествата. Разпратени са неофициални емисари сред българите. И колкото по-неприятно за Русия се променят политическата и военната обстановка, толкова по-енергични стават стремежите на командването за масовизиране на християнско въстание отвъд Дунав. Но, както може да се очаква, не се прецизира бъдещето на провинциите.

Анализът на публикуваната документация показва, че император Николай I неведнъж нарежда да бъдат проверени българите, подали различни молби и обръщения до него. В проучванията на дейците от Букурещ участва и Н. Хр. Палаузов, сигурен сигнал за доверието, което той е успял да спечели от страна на командването. В резултат от направените запитвания е утвърдено следното руско мнение за тях: „това са хора материално обезпечени“, организирани в нещо като „масонска ложа“, които вече няколко години се занимават „със съставянето на проекти относно бъдещето на България, без да издигат идея за въстание против Турция“³⁰.

По повод усърдно разпространяваните сред християните прокламации за подкрепа на руското оръжие, Н. Хр. Палаузов отбелязва, че те, „освен най-обща неща, нищо конкретно за бъдещето на българите“ не съдържат. Затова смята, че ползата от тях е нищожна. Още повече, че поради големите разходи, руското командване първоначално не предвижда дори създаването на българска опълченска конница. Той доверява на тесен приятелски кръг притесненията си, че българите пак могат да бъдат подведени, както вече се е случвало. Същевременно с впечатляваща настойчивост Н. Хр. Палаузов действа за официализиране на своя статус при Главната квартира на руската армия в княжествата. С тази цел подновява подаването на различни записки, прошения и молби в първите месеци на 1854 г. (такива са разпратени до Ст. А. Хрулев, граф Д. Е. Остен-Сакен, княз И. Ф. Паскевич, митрополит Филарет, княз Меншиков, граф Блудов, генерал-адютант Лидерс, генерал-лейтенант П. П. Липранди). Нещо повече, на 2 февруари 1854 г. с разрешение на руските власти Николай Хр. Палаузов пристъпва към институциализирането на Одеското българско настоятелство. В резултат на тази активност на 20 февруари 1854 г. той е повикан от княз М. Горчаков в Главния щаб като чиновник за специални поръчки „по делата на българите“. Пристига в началото на март същата година. Идва в качеството си на официален представител на Одеското настоятелство, носейки събраните от неговите членове 2400 рубли. Тук Палаузов развива трескава дейност: участва

³⁰ Зайончковский, А. М. Цит. съч., 148-155, 582-604; Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев. Цит. съч., с. 182, 195, 200-209, 226-233; Конобеев, В. Н. Цит. съч., 335-337; Дойнов, С. Цит. съч., 185-187, 196-197, 205-209, 212-215; Киняпина, Н. С. Цит. съч., 35-37; Международные отношения на Балканах..., с. 271-272, 289-290, 307; История внешней политики России..., 390-391.

в определянето на командири за българските доброволци, предлага списъци от верни на Русия българи, наричани от него „агенти“ и разделени в три категории, разработва проекти за българска автономия³¹.

Интересно е да се обобщят накратко вижданията на Н. Хр. Палаузов за устройството на българската територия след навлизането на руската армия отвъд Дунав. Той е убеден, „че българите са неизменно предани на Русия, към нея са обърнати нейните погледи, под крилото на могъщия руски орел се надяват те да излекуват своите в.овни рани.“ Често изтъква българското желание „за онова политическо значение, което имат другите народи от неговата вяра и племе: сърби, власи, молдавци, *под покровителството на друга най-силна държава, предимно православна*“. Според него Русия трябва да насочва въоръжените изяви чрез подходящи „агенти“ и „емисари“, които той вижда в лицето на българи с авторитет, учили в Русия или на руска държавна служба. Предлага създаването на „Комитет български“ от дейци, намиращи се постоянно при Главната квартира. Заедно с емисарите, те по-късно ще образуват временен щаб или „Българска канцелария“ (за членове предлага Н. Геров, С. Изворски, Д. Мутев, С. Радулов, К. Попович, а за ръководител – себе си). Този орган за управление не само трябва „да въведе необходимия ред“ в освободените земи „в зависимост от придвижването на войската“, но ще се занимава „с всички работи на българите“, като създава от „благонамерените българи“, местни или възпитани в Русия, нови органи в градовете („магистрати“) и в селата („прикази“). Те ще се избират и ще решават „всички обществени работи“, ще водят икономическа статистика на населението, ще имат данъчни, полицейски и съдебни функции. „Въобще управлението на обществените работи в Турция може да се нарече смес от две начала – турско и българско“, пише Н. Хр. Палаузов, макар че „по самия ход на нещата *турско правителство вече няма да има*“. Като проблем поставя и въпроса за имуществото на избягалите турци: „да се остави ли в неприкосновение или да се превърне във възнаграждение за пострадалите българи“.

Тези негови проекти обаче са разчетени при успешна за Русия война. През лятото на 1854 г. руската армия се изтегля от княжествата, а въодушевлянето на много българи за пореден път е прекъснено.

С очертаващото се поражение намаляват надеждите на много лейци за промяна в политическия статут на българите с помощта на Русия. Видимо се задълбочава неразбирателството между ръководителите на емигрантс-

³¹ Н. Хр. Палаузов не е единствения българин, изпълняващ специални поръчки при Главния щаб на руската армия. Повече вж.: Барсов, Н. Цит. съч., 36-37; Конобеев, В. Н. Цит. съч., 319-321, 331-333, 338, б. 198; Дойнов, С. Цит. съч., с. 190-194, 200-201, 215-216; Никулина, М., С. Великов. Цит. съч., с. 103, 126-127; Уиджисева, Ц. Цит. съч., 122-123; Генчев, Н. Цит. съч., с. 118; Международные отношения на Балканах..., с. 207, 306; Коледаров, П. Неизвестни писма на д-р Н. С. Пиколо до д-р Петър П. Протич. – В: Сб. Д-р Н. С. Пиколо. Изследвания и нови материали, издадени по случай 100 г. от смъртта му (1865-1965 г.). С., 1968, с. 283.

ките организации, което, освен като традиционно съперничество за лидерство, може да се разглежда и като израз на идейна криза и дълбоко разочарование от Русия. На изкушените от занимания с възрожденската проблематика специалисти е позната историята с неприетите от някои от дейците на Средоточното попечителство руски „медали за носене на шия“. Намирам за показателно обяснението, което Христо Георгиев по този повод с огорчение ще даде на Найдено Геров през август 1856 г.: „Власите секи ден ни са присмиват чи като луди тичамы да помагамы на руското началство без да се ползва нищо народа ни.“ И категорично заключава, че този, който е „рекомендовал“ наградите, „ние познавал нети какво нещо са българите“, нито какви хора са букурещките дейци³².

За отношението на Русия към българските тежнения и за резултатите от нейната политика може да се съди и от един формален въпрос. Този за съдбата на българските доброволци. Официално те са реорганизирани в хода на руското изтегляне от княжествата. Някои участват в отбраната на Севастопол в началото на 1855 г., а през май-юни повечето са уволнени. Предоставена им е традиционната възможност да се устроят в Русия, 450 от тях са наградени. Интересно е как новият руски император гледа в навечерието на Парижкия конгрес на молба, подадена през февруари 1856 г. от представители на бившите доброволци. Император Александър II (1855-1881 г.) нарежда да им отговорят, че „Русия винаги е вземала живо участие в съдбата на единоверния ѝ български народ и че всичко, което може да се предприеме съобразно обстоятелствата за облекчаване на неговата участ, няма да бъде пропуснато да бъде предприето“³³.

Показателна за дълбоката вяра на част от политически активните

³² Могат да се намерят документални податки за явна конкуренция и стремеж за водачество между Средоточното попечителство и Одеското настоятелство през целия период на войната. Според мен то датира от 30-те години на XIX в., когато двата емигрантски центъра свързват името си с откриването и поддържането на светски училища в българските земи. Повече вж.: *Рачева, В.* За благотворителната дейност на българската емиграция от Букурещ през първата половина на XIX в. – В: *Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI – началото на XIX в.)*. С., 2003, 153-192. Въпросът за отличените с руски награди българи по време на Кримската война не е детайлно изследван. През април 1856 г. Н. Хр. Палаузов подготвя и предлага на руското правителство два списъка, като смята, че това ще засили духа на съгрудничество между българите и Русия. По поръка на командването списък представя и Иван Селимински. Повече вж.: *Панчев, Т.* Из архивата на Н. Геров. Т. 1. 1911, 200-203, д. 336, 337; Пак там, Т. 2, 401-402; *Улуян, А. А.* Документи об участии болгар в Крымской войне и национально-освободительной борьбе в 60-е годы XIX в. – В: *Сб. В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане*. С., 1974, 737-742; *Русия и българското национално-освободително движение 1856-1876. Документи и материали*. Т. 1. Ч. 1 (02.1856-12.1860). С., 1987, 29-30, 36-38; *Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев*. Цит. съч., с. 221; *Дойнов, С.* Цит. съч., с. 190, 218; *Международные отношения на Балканах...*, 320-321, 307.

³³ *Русия и българското национално-освободително...*, 29-30 и сл.; Библиотека Д-р Иван Селимински... кн. V, 35-36, 39-40, 43-44; *Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев*. Цит. съч., 219-220; *Дойнов, С.* Цит. съч., 180-181, 198-199, 217.

българи, които продължават да виждат в Русия единствен реален съюзник за българските искания за самостоятелност, е по-нататъшната съдба на Н. Хр. Палаузов. Накратко, тя е следната. Изявявайки се заедно с Г. Иванов Калянджи в качеството на руски чиновник по преселническите въпроси, той е в основата на идеята от 1855 г. „българските колонисти от Бесарабия да жертват“ за руската армия 50 000 рубли и още 20 000 „в полза на българското общество в Одеса“. А в началото на 1857 г. пак от бесарабските българи са събрани още 30 000 гроша. Те щели да се използват за учредяване на стипендии и за подпомагане на българска делегация, която със знанието на руските власти да представи на Букурещката комисия молба за потвърждаване привилегиите на българите, присъединени по Парижкия мир към Молдова. След края на войната Палаузов доразвива и отново лансира старата си идея за изграждане на руска политическа и разузнавателна мрежа в българските земи с цел да се препятства западната пропаганда. А също и да се следят идейните течения сред българите. Сам я пропагандира и работи за реализирането ѝ. Като лидер на Одеското настоятелство съветва руските власти да разширят консулската мрежа в българските земи, като включат в нея и българи. А също да улеснят процедурите за приемане на руско поданство. Продължава кореспонденцията си с представители на славянофилските кръгове. И, разбира се, Н. Хр. Палаузов не престава да се грижи за българската просвета и в частност – за Габровското училище.

Руското отношение към тези старания на Н. Хр. Палаузов не може да бъде определено като еднозначно. От една страна правителствените среди се възползват и осъществяват, макар и модифицирани, част от идеите му. Специално проучване заслужават отношенията му с някои политически ангажирани руски общественици, привърженици на идеята за славянско единство. От друга страна, непредубеденият изследовател ще открие едно типично имперско и negliжирано отношение (руският консул в Одрин Н. Ступин например открито говори за него с лека ирония, наричайки го „безумец Палаузов“). До голяма степен това отношение се прехвърля и върху ролята, която Русия в перспектива отрежда на Одеското българско настоятелство³⁴.

Две десетилетия след разгледаните събития Н. Хр. Палаузов ще обобщи и изложи писмено своята версия за участието на българите в Кримската война и за политическите им възжеления тогава. През 1877-1878 г. той помага на сина си В. Н. Палаузов да преведе на руски ползващата се с нарастваща популярност „История на българите“ от Константин Иречек. Между автора и Палаузови започва усилена преписка. Със съгласието на К. Иречек в руския текст са направени сериозни добавки и бележки. Публикувани до-

³⁴ Панчев, Т. Цит. съч., т. II, 162-163; Орешков, П. Цит. съч., с. 63; Документи за българската история из германските архиви 1829-1877 г. С., 1963, 305-306; Русия и българското национално-освободително..., с. 37-40; Никулина, М., С. Великов. Цит. съч., 112-116; Унджиева, Ц. Цит. съч., 153-154; Генчев, Н. Цит. съч., 119-122, 125-127, 166.

кументи показват, че баща и син Палаузови са автори на целия текст за участието на българите във войната от 1853-1856 г., за преселението в Таврическа губерния и за дейността на Одеското настоятелство. Но по тяхно настояване в отпечатания текст авторството им е премълчано³⁵.

За да завърши представянето на заявената тема, трябва да се отбележат още две недостатъчно проучени инициативи на емиграцията в навечерието на Парижкия мир от 18/30 март 1856 г. Едната е свързана с известната българска делегация, която представя във Виена на Ал. М. Горчаков (1798-1883 г.) български проект за автономно княжество начело с пребиваващия в изгнание бивш сръбски княз Милош Обренович³⁶. Делегацията е водена от живещия в Москва Ив. Денкоглу. Съставът ѝ не е детайлно изяснен, но според някои сведения в нея влизат „Хр. Гешоглу и Груев от Пловдив, Л. Парашкева от Търново, Ал. Димитриевиц от Враца“ и други първенци от София, Свищов и Видин. Много е вероятно те да са изложили своите искания на руските представители преди или по време на Виенската конференция от 3/13 март 1855 г. до 22 май/4 юни 1855 г. Тогава руските позиции по един от преговорните въпроси са отразени в „Проект за предложения относно правата на християните и тяхната църква“. За съжаление, поради непреодолими противоречия на воюващите по други спорни казуси, на проведените четирнадесет заседания въпросът изобщо не е обсъждан.

Тази интересна, но непроучена българска изява, поставя редица въпроси, на които в настоящия материал не може да се даде кратък отговор. Но, за да се изясни по-пълно руската политика относно българската идея за политическа автономия, е важно да се знае какъв е точният състав на тази делегация и съгласувана ли е тя с руските действия. Каква е ролята на цариградските и букурещките българи в организацията ѝ? Дали нейните подбудители са въодушевени от сръбския пример за автономен статут и доколко е приемлива за българите възможността сърбин да им стане княз.

Втората изява се отнася към първата половина на 1856 г. и е свързана с

³⁵ *Иречек, К.* История на българите. С поправки и добавки от самия автор. С., 1978, 578-582. За авторството на текста виж: *Петров, П.* Иречеквата „История на българите“. – В: *К. Иречек*. Цит. съч., с. 13-14; Из архива на Константин Иречек. Т. 1. С., 1953, 143-144 и др.

³⁶ Информация за евентуалните организатори и участници в делегацията, за техните политически контакти и социален статус потърси у: *Пундев, В.* Константин Огнянович. Историко-литературно изследване. – Сб БАН, кн. XXXVI-3, 1941, с. 8, 64, 6. 7; *Кристанов, Ц., Н. Пенаков, С. Маслев*. Цит. съч., 195-196; Семеев архив на Хаджитошеви. Т. II (1827-1878). Враца, 2002, с. 265, 278-280, 309-310, 319-321, 329-330; *Ников, П.* Цит. съч., с. 119; *Маркова, З.* Цит. съч., 142-143; *Шарова, К.* Български дипломатически акции пред Европа в началото на 40-те г. на XIX в. – В: *България и европейските страни през XIX-XX в. С.*, 1975, с. 35; Семейният архив на Хаджитошеви като извор за историята на Българското възраждане. – В: Семеев архив на Хаджитошеви..., 11-12; *Маждракова-Чавдарова, О.* Българското национално представителство..., с. 28-31; *Дойнов, С.* Цит. съч., с. 190; *Генчев, Н.* Цит. съч., с. 53. За руските проекти на Виенската конференция, оценена от Александър II като „един фарс“, вж.: *Международные отношения на Балканах...*, с. 321; *Кудрявцева, Е. П., В. Н. Пономарев*. Цит. съч., 151-155, 158; *История внешней политики России...*, 401-403.

опитите от една страна на Иван Богоров, а от друга, на Никола Пиколо и Петър Берон да заинтригуват великите сили на Парижкия конгрес, открит на 13/25 февруари 1856 г. Разполагаме със свидетелството на австрийския консул в Русе, според когото „тези двамата мъже (Н. Пиколо и П. Берон – б. а., В. Р.) изглежда са твърде опитни публицисти, разполагат със значителни парични средства и пишат в различни френски вестници и по този начин българската „програма“ е станала известна.“ Проблемите, които трябва да решават представителите на великите сили и Османската империя на мирния конгрес, обаче показват, че сред тях отново няма място за българския въпрос³⁷.

В заключение ще си послужи с още един пример, показателен не само за оформеното в средата на XIX в. „общобългарско самосъзнание за политическа идентичност“ и ясно заявен стремеж за национален суверенитет. Пример и за това, че точно този български стремеж за църковна и политическа автономност влиза в противоречие с възможностите и имперските интереси на Русия, когато тя вече е изградила своя доктрина по българския национален въпрос, но трябва да я съобразява с ограниченията, наложени ѝ от Парижкия мир. Примерът засяга Прощение от името на всички българи, подадено до султана от цариградските дейци през пролетта на 1856 г. В контекста на оповестения през февруари същата година Хатихумаюн, който дава възможност за легализиране на българските инициативи за постигане на ограничена автономия, българските искания са сведени до девет точки. Те са оставени без отговор от Високата порта. Но две от тях са показателни за настъпилата трайна преориентация сред част от българските политически лидери в търсене на „съюзник“ за легален натиск. Те са следните. Първото е за национално представителство, изразено чрез „един върховен единородец църковен началник и един върховен единородец гражданский началник, зависяще направо и непосредствено от Високата порта“. И другото, за църковна независимост, е формулирано така: „да се определи на българският народ правда, та да си избира един върховен църковен началник и да не му се меси никой другородец християнин“³⁸.

Това изложение няма за цел да обобщава последствията от търсеното сътрудничество между българските тежнения за поставяне и отстояване на националните интереси за самостоятелност, изразени като искания за автономия през първата половина на XIX в., и руската външна политика. Когато

³⁷ Бешевлиев, В. Д-р Н. С. Пиколо в спомените на д-р Иван Селимински. – В: Сб. Д-р Н. С. Пиколо..., с. 224; Киркова, Т. Н. С. Пиколо в Италия и Франция. – Пак там, с. 400, б. 20; Коледаров, П. Цит. съч., с. 289; Ников, П. Цит. съч., 119-120. За преговорите на конгреса вж.: Международные отношения на Балканах..., 325-327; История внешней политики России..., 410-415; Кудрявцева, Е. П., В. Н. Пономарев. Цит. съч., 162-163.

³⁸ Цитатите от прощението са по: Бонева, В. Прощението на цариградските българи за църковно-народен суверенитет от 1856 г. и еволюцията на възрожденския политически национализъм. – В: Исторически етюди по Българско възраждане. Велико Търново, 1997, 32-37.

обаче се пристъпва към подобна оценка, трябва да се отчитат не само преките резултати. Но и да се коментират като не по-малко важни въпросите за израстването на един български, условно наречен, „политически елит“. Защото той е роден отчасти и от сблъсъка с целите и интересите на руската имперска политика на Балканите през разглеждания полувековен период.

RUSSIAN POLICY AND THE BULGARIAN IDEA OF POLITICAL AUTONOMY IN A NUMBER OF ACTIVITIES OF THE EMIGRATION FROM THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Vanya Racheva

The article outlines the frame and the aspects along which the problem of Russian foreign policy and Bulgarian ideas and projects for autonomy by the mid- 19th century could be researched. Only individual examples of Bulgarian emigrants' political actions are considered with a view to factological conciseness.

The author makes a summarized review of the first half of the turbulent and exciting 19th century's characteristic features to go on to the topic itself and to ground her conclusions. At the end of her article the author points out that her aim was not to summarize the outcomes of Bulgaria's pursuit of Russian foreign policy's cooperation in the strife for its national interests and independence, which was expressed in the form of demands for autonomy in the first half of the 19th c. However, should such evaluation be attempted, one should take into account not only the immediate consequences, but also to comment on the equally important issue of the formation of a so-called Bulgarian "political elite" because it was partly formed as a result of its clash with the aims and interests of the Russian imperial policy on the Balkans in the half-century period which is investigated in the article.